

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA VUNHARHU (P3)

HUKURI 2022

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 100

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 15.

RHUBIRIKI: XITSALWANA [50 WA TIMARAKA]**LEMUKA:**

- Tirhisa rhubiriki minkarhi hinkwayo loko u koreketa xitsalwana xa vutumbuluxi (Papila ra vu3, XIYENGE XA A).
- Timaraka to sukela eka 0 kufikela eka 50 ti avanyisiwile hi tinhlamuselo ta 5 ta vuswikoti.
- Eka swilaveko swa Vundzeni, Ririmi na Xitayili, nhlamuselo yin'wana na yin'wana ya vuswikoti eka leta ntlhanu yi avanyisiwile hi swiyimo swimbirhi: xa le henhla na xa le hansi xikan'we na maavelo lawa ya tirhisiwaka ya timaraka.
- Xivumbeko a xi khumbeki hi xiyimo xa le henhla na xa le hansi.

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50]

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI & MAKUNGUHATELO (Mahlamulelo na miehleketo) Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Ndzemuko wa xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu TIMARAKA TA 30	Xiyimo xa le henhla	28–30 -Mahlamulelo yo hlawuleka/lama tlhontlhaka miehleketo na ku hundzisa eka leswi languteriweke -Miehleketo ya vutlhari, leyi tlhontlhaka miehleketo naswona leyi vupfeke -Mahungu ya veketeriwe hindlela yo hlawuleka naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) ku katsa manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	22–24 -Mahlamulelo lama vumbiweke kahle swinene -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa naswona yi kombisa vumbhoni byo va yi vupfile -Mahungu ya veketeriwe kahle swinene naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	16–18 -Mahlamulelo lama amukelekaka -Miehleketo leyi nga na nkhlulukelano na ku khorwisa. -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	10–12 -Mahlamulelo ma na nkhlulukelano kun'wana -Miehleketo a yi twisiseki naswona a yi kombisi vutitumbuluxeri -Ku na vumbhoni byitsongo bya maveketelelo na nkhlulukelano wa mahungu	4–6 -Mahlamulelo yo huhulula -Miehleketo yo hlanganahlangana yo va yi nga kongomisi mhaka. -Mahungu yo huhulula no vuyeleriwa -Mahungu a ya veketeriwangi kahle naswona ya hava nkhlulukelano

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
		25–27	19–21	13–15	7–9	0–3
	Xiyimo xa le hansi	-Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla kambe lama nga riki na swihlawulekiso swa xitsalwana xo hlawuleka no tlhontha miehleketo. -Miehleketo ya vutlhari no vupfa -Mahungu ya veketeriwe hindlela ya vutshila naswona ku na nkhlukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo lama amukelekaka kambe hungu a ri hlamuseriwangi ri twisiseka swinene -Miehleketo yi na nkhlukelano lowu eneleke na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwe kahlenyana naswona ku na nkhlukelanonyana (nhlanganonyana) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo hakanyingi a hi lama faneleke -Miehleketo yi tala ku va leyi nga hlanganangiki na ku hlanganahlangana -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka maveketelelo lamanene na nkhlukelano wa mahungu.	-A nga kalangi a ringeta ku angula ku ya hi nhlokomhaka -Miehleketo hi leyi yi nga fanelangiki naswona a yi fambelani nakatsongo na nhlokomhaka -A yi na nkongomo naswona yi pfuvapfuvekile.

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, nkucetelo, vundzeni na mahlawulelo ya marito Matirhiselo ya ririmi na swiaki na milawu ya rona, mahikahatelo, ntivoririmi na mapeletelo	Xiyimo xa le henhla	14–15 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Vutitshembi eka ku tirhisa ririmi naswona hindlela yo hlawuleka no tsakisa -Xi koka rinoko naswona xi na thoni leyinene no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila swinene.	11–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana kahle na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi hi leri faneleke naswona thoni leyi tirhisiweke hi leyi faneleke minkarhi hinkwayo -Swihoxo swa ntivoririmi na mahikahatelo a swi talangi -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila.	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi ri tirhisiwile hi mfanelo ku hlamusela mahungu -Thoni hi leyi faneleke -Ku tirhisiwile ririmi ro amukeleka ku tiyisisa vundzeni bya hungu	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa madyondza swinene. -Thoni na dikixini hi leswi swi nga faneriki -Ntivoririmi i wa mpimo wa le hansi	0–3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi a ri twisiseki -Ntivoririmi wa mpimo wa le hansi swinene wu endla leswaku mahungu ya nga twisiseki.
		TIMARAKA TA 15	Xiyimoxa le hansi	13 -Ririmi i ra xiyimo xa le henhla naswona ri na thoni leyi faneleke no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona -Xi vumbiwile hindlela yo hlawuleka	10 -Ririmi ri koka miehleketo naswona hakanyingi ra vuyerisa -Thoni hi leyi faneleke na ku vuyerisa -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo i switsongo -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila	7 -Matirhiselo lama faneleke ya ririmi eka minkarhi yin'wana -Hakanyingi thoni hi leyi faneleke kambe matirhiselo ya ririmi ya kayivelanyana
XIVUMBEKO Swihlawulekiso swa xitshuriwa. Mavumbelo ya tindzimana na swivulwa.		5 -Mavumbelo ya nhlokomhaka i ya xiyimo xa le henhla swinene -Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela ya xiyimo xa le henhla swinene.	4 -Vuxokoxoko byi vumbiwile hindlela yo twisiseka. -Ku na nkhlukelano -Swivulwa na tindzimana swa twisiseka naswona i swo hambanahambana	3 -Ku vumbiwile vuxokoxoko lebyi faneleke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela leyinene. -Xitsalwana xa twisiseka	2 -Ku na timhakankulunyana leti faneleke -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana xa ha twisiseka hambileswi xi nga na swihoxo.	0–1 -Ku pfumaleka ka timhakankulu leti lavekaka -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana a xi twisiseki.
TIMARAKA TA 5						

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 30]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO	15–18	11–14	8–10	5–7	0–4
Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Xikongomelo, vaamukeri va hungu, swihlawulekiso/milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu	-Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa. -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlulkelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato	-Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlulkelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swa nkhaqato.	-Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa. -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlulkelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	-Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku na ku pfa ku humiwa emhakeni. -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hindlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	-Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhlulkelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokomhaka -A ku tirhisiwanga milawu ya xivumbeko leyi faneleke.
TIMARAKA TA 18					

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 30] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili, xikongomelo/nkucetelo, vaamukeri va hungu na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatelo na mapeletelo TIMARAKA TA 12	10–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi tali ku vonaka.	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo. -Ntivomarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo	6–7 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	4–5 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana. -Ntivomarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni	0–3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlenganahlangana ka timhaka. -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
MAAVELO YA TIMARAKA	25–30	19–23	14–17	9–12	0–7

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO KOMA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 20]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatele Swihlawulekiso/Milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu TIMARAKA TA 12	10–12 -Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa. -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato	8–9 -Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swa nkhaqato	6–7 -Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano lowu amukelekaka. -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	4–5 -Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku pfa ku humiwayana emhakeni -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokohaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hindlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	0–3 -Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni. -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhlukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokohaka -A ku tirhisiwanga milawu ya xivumbeko lexi faneleke
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitaru, xitayili, ntivomarito wu fanele xikongomelo na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatele na mapeletele TIMARAKA TA 8	7–8 -Thoni, rhejisitaru, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi tali ku vonaka	5–6 -Thoni, rhejisitaru, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene. -A ku tali ku va na swihoxo	4 -Thoni, rhejisitaru, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela. -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	3 -Thoni, rhejisitaru, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana -Ntivomarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni.	0–2 -Thoni, rhejisitaru, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlanganahlangana ka timhaka. -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
MAAVELO YA TIMARAKA	17–20	13–15	10–11	7–8	0–5

MAAVELO YA TIMARAKA**XIYENGE XA A: XITSALWANA: TIMARAKA TA 50**

VUNDZENI NA MAKUNGUHATELO	(VM):	30
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	15
XIVUMBEKO	(X):	<u>05</u>
NTSENGO		<u>50</u>

XIYENGE XA B: XITSALWAMBIKO XO LEHA: TIMARAKA TA 30

VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO	(VMX):	18
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>12</u>
NTSENGO		<u>30</u>

XIYENGE XA C: XITSALWAMBIKO XO KOMA: TIMARAKA TA 20

VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO	(VMX):	12
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>08</u>
NTSENGO		<u>20</u>

MIMFUNGHO YA MAKOREKETELO

MFUNGHO	NHLAMUSELO
–	Nkhwati /ntila ehansi ka xihoxo xin'wana na xin'wana.
	Etlhelo ra xinene eka swivulwa leswi nga twisisekiki.
=	Etlhelo ra xinene loko mukamberiwa a nga avangi xitshuriwa xa yena hi tindzimana.
m	Ku kombisa mbuyelelo wa timhaka kumbe marito.
↓	A nga fikangi emakumu ka pheji.
↑	A a fanele a sungurile ehenhla ka mintila leyi a nga yi tlula.
←	A a fanele a sungurile eku sunguleni ka ntila eximatsini.
→	A nga fikangi emakumu ka ntila eka tlhelo ra xinene.
/	Loko a hlanganisile marito.
⌋	Loko a hambanisile marito.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

XIYENGE XA A: XITSALWANA

XIVUTISO XA 1

1.1 Siku hi nga endzeriwa hi muendzi wa nkoka hi nga swi langutelangi.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa ndzungulo.

Mukamberiwa u languteriwa ku rungula hi siku leri va nga endzeriwa va nga swi langutelangi.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Siku na nkarhi lowu muendzi wa nkoka a nga fika hi wona.
- Vuxaka bya hina na muendzi loyi na lomu a huma kona.
- Xivangelo xa ku va a endzile.
- Mindzhwalo leyi a nga ta na yona.
- Migingiriko leyi nga va kona loko ku ri na muendzi.
- Siku/nkarhi a nga lela hi wona, leswi nga humelela na leswi dyondziweke.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.2 Vunene byo pfuna vanhu van'wana.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nhlamuselo.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala xitsalwana a hlamusela vunene byo pfuna vanhu van'wana.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Tindlela leti munhu a nga pfunaka van'wana ha tona.
- Ntsako lowu munhu a wu kumaka loko a pfunaka van'wana.
- Ku tisa ntshembo eka lava u va pfunaka.
- Leswi munhu a nga va pfunaka hi swona.
- Matitwelo ya vanhu lava va pfuniwaka.
- Dyondzo leyi munhu a yi nyikaka vanhu van'wana.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.3 **Mintlangu yi hlanganisa vanhu va tinxakaxaka to hambana.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nkanelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku kanela hi ku va mintlangu yi hlanganisa tinxakaxaka to hambana.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Manghenelo yo kombisa ku twisisa nhlokomhaka.
- Mintlangu yo hambanahambana leyi tlangiwaka hi tinxakaxaka to hambana.
- Ku tiendlela vunghana.
- Ku nyika vutivi.
- Ku va vanhu va tinxakaxaka to hambana va hlalela kun'we ntlangu lowu va wu rhandzaka.
- Ku avelana vutivi na matitwelo.
- Ku khongotelana eka ku hluleka.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.4 **Misava hi yona ikhonomi ya vaakatiko. Pfumela kumbe u kaneta mhaka leyi.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa mavonelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku pfumela kumbe ku kaneta leswaku misava ya vona hi yona ikhonomi ya vaakatiko.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

Ku pfumela

- Manghenelo lama kombisaka ku twisisa nhlokomhaka.
- Swicelwa leswi kumekaka etimayini.
- Xiave xa vurimi eka ikhonomi.
- Ku tumbuluka ka mintirho hikokwalaho ka swicelwa na vurimi.
- Ku lombisa misava eka lava lavaka ku hluvukisa ndhawu.
- Ku tlakuka ka ikhonomi hikokwalaho ka leswi kumekaka eka misava ya vaakatiko.

Ku kaneta

- Manghenelo lama kombisaka ku twisisa nhlokomhaka.
- Ku va swicelwa swi nga vuyerisi vaakatiko.
- Ku va ikhonomi yi ya ehansi hambi ku ri na swicelwa.
- Ku pfumaleka ka mintirho.
- Ku pfumaleka ka vutivi na ntokoto wo tirhisa misava.
- Ku pfumaleka ka vutivi byo tirhisa swicelwa swo fana na nsuku na swin'wana na swin'wana.
- Ku va ikhonomi ya tiko yi lawuriwa hi vanhu vo huma ehandle.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.5 Maphorisa ya fanele ku teka ndhawu ya wona etikweni.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nkanelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku kanela mhaka ya ku va maphorisa ya fanele ku teka ndhawu ya wona etikweni.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Manghenelo yo kombisa ku twisisa nhlokomhaka.
- Ku endla ntirho hi vutshembeki.
- Ku sivela ku lavisisa na ku lwisana na vugevenga.
- Ku sivela madzolonga etikweni.
- Ku sivela vaakatiko ku veka nawu emavokweni ya vona.
- Ku hlayisa vaakatiko na ku sirhelela tinhundzu ta vona.
- Ku vona leswaku vanhu va hlonipha na ku hlayisa nawu.
- Ku sivela ku xanisiwa ka vaxisati na vana.
- Ku ka va nga tihlanganisi na vugevenga.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

- 1.6 – Eka swivutiso swa 1.6–1.8 mukamberiwa u ta xiyaxiya swifaniso leswi a
1.8 nyikiweke swona kutani a tsala xitsalwana hi xin'we xa swona, a aneka
mhaka leyi xi n'wi tiselaka yona emiehleketweni. U ta nyika xitsalwana xa
yena nhlokomhaka leyi faneleke.

[50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A:

50

XIYENGE XA B: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO XO LEHA

XIVUTISO XA 2

2.1 PAPILA RA XINGHANA

Mukamberiwa u languteriwa ku tsalela munghana wa yena papila a n'wi rhamba ku ta tlangela na yena siku ra ndhavuko.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Adirese yin'we eka tlhelo ra xinene ehenhla.
- Xiloso.
- Vuxokoxoko hi ku landza xivutiso.
- Nsariso.

[30]

2.2 AJENDA NA MAKANELWA

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala ajenda na makanelwa ya nhlengeletano ya vandla ra 'A hi basiseni ndhawu ya hina' leyi va nga va na yona.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Nhlokomhaka.
- Ku longoloxa timhaka ta ajenda.
- Ku pfula nhlengeletano.
- Ku amukela.
- Nongonoko wa mavito ya lava a va ri kona na lava tsandzekeke.
- Ku hlayiwa ka makanelwa ya nhlengeletano leyi hundzeke.
- Ku nyika swirho nkarhi wa ku amukela makanelwa.
- Vuxokoxoko bya timhaka leti humaka eka makanelwa lawa ya hlayiweke na swiboho leswi tekiweke.
- Timhaka ta siku na ku teka swiboho.
- Switiviso.
- Ku pfala nhlengeletano.
- Nsayino wa mutsari na mutshamaxitulu.
- Ku sikuhata.

[30]

2.3 NHLUTO

Mukamberiwa u ta tsala nhluto wa xinkhubyana lexi a va ri na xona xo tlangela malembe ya makumenhungu ya kokwana wa yena.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Nhlokomhaka ya nhluto hi maletere lamakulu.
- Siku na ndhawu laha ntlangu a wu endleriwa kona.
- Nhluto wa leswi nga humelela eka siku leri.
- Swibumabumelo.
- Vito ra mhluti emakumu ka mahungu.

[30]

2.4 MBULAVULO

Mukamberiwa u ta tsala mbulavulo wo hlohlotela vaseketeri va xipanu ku seketela pfhumba ro tlakusa nkwama wo xava junifomo ya vatlangi.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Nhlokomhaka ya mbulavulo.
- Ku xeweta nhlengeletano ku ya hi swiyimo swa varhambiwa.
- Ku khensa ku nyikiwa nkarhi wo vulavula.
- Ku titivisa, ku katsa na vito ra xipanu.
- Ku hlohlotela vaseketeri ku seketela pfhumba ro tlakusa nkwama wo xava junifomo ya vatlangi.
- Ku kombisa leswi se swi languteriweke eka vona.
- Ku khensa ku yingiseriwa na ku gimeta mbulavulo.

[30]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30

XIYENGE XA C: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO XO KOMA

XIVUTISO XA 3

3.1 XINAVETISO

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala xinavetiso xa bindzu ro tleketla nhundzu ku yi yisa etindhawini to hambahambana.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Vito ra bindzu.
- Xilogeni.
- Ndhawu laha bindzu ri nga kona.
- Muxaka wa swifambo leswi tirhisiwaka.
- Minkarhi ya bindzu.
- Mintsengo.
- Vutihlanganisi.

[20]

3.2 HUNGU RA *WhatsApp*

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala hungu ra WhatsApp exikarhi ka vanhu vambirhi lava angulana ka ntlhanu hileswi va tiphineke hi swona emaheleni ya vhiki.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Vito kumbe nomboro ya loyi hungu ri yaka eka yena.
- Hungu ra murhumeri na ra muanguri ya landzelelana.
- Ku angulana loku fambelanaka na xivutiso.
- Siku na nkarhi lowu hungu ri kumiweke hi wona.

Loko murhumeriwa a kuma rungula ku ta vonaka leswi landzelaka:

- Vito kumbe nomboro ya murhumeri wa rungula.
- Rungula leri rhumeriweke na tiimoji.
- Siku na nkarhi lowu hungu ri rhumeriweke hi wona.

[20]

3.3 SWILETELO

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala swiletelo leswi nga ta landzeleriwa hi makwavo loko a ya exikolweni, ku suka exitichini xa mathekisi ku ya fika exikolweni xintshwa.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ndhawu laha xikolo xi nga kona.
- Vito ra xitichi xa mathekisi.
- Mpfhuka wo suka exitichini ku ya exikolweni.
- Mavito ya switarata.
- Miako na switumbuluxiwa leswi a nga ta swi hundza na tlhelo leri swi nga eka rona.
- Mihlovo leyi nga pfunaka loyi u nyikaka yena swiletelo.
- Marito lama ya hlamuselaka matlhelo, timheho na mafambelo. **[20]**

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 20
NTSENGO WA TIMARAKA: 100